

การสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการประชาสัมพันธ์
ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง ต.ท่าจิว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช

**Creating Printing Media Innovation by Public Participation for Performing
Public Relations: Natural Agriculture Center, Pa Yang Temple,
Tha-ngew, Muang, Nakhon Si Thammarat**

กรกฎ จำเนียร

Korrakot Chamnian

อาจารย์คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

Abstract

The research titled “Creating Print Media Innovation by Public Participation for Doing Public Relations: Natural Agriculture Center, Pa Yang Temple, Tha-ngew, Muang, Nakhon Si Thammarat was studied to obtain the knowledge and operation of Natural Agriculture Center of Pa Yang Temple and to create print media innovation for producing as public relations media to communicate with interested persons by emphasizing public participation. The researcher used the qualitative research methodology; content analysis of related documents of the center, in-depth interview of the creator, committees of the center and involved villagers, observation the center’s activities for accumulating information to create print media. From the survey, the center needs pamphlet for doing public relations. Therefore, the researcher selected the information and designed the pamphlet of the center. However, the researcher used also the survey by questionnaire to evaluate the committees and involved villagers’ opinion towards that pamphlet because the researcher wanted the stakeholders to express their opinions for producing community media under this research project.

Keywords : *Print Media Innovation, Public Participation, Public Relations*

บทคัดย่อ

งานวิจัย เรื่อง การสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการประชาสัมพันธ์ ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ วัดป่ายาง ต.ท่าจิว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้และแนวทางการปฏิบัติงานศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง และเพื่อสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ จัดทำเป็นสื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่แก่ประชาชนผู้สนใจ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิเคราะห์เนื้อหาเอกสารที่เกี่ยวข้องของศูนย์ฯ การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ก่อตั้งศูนย์ฯ คณะกรรมการศูนย์ฯ และชาวบ้านที่มีส่วนร่วม การสังเกตการณ์กิจกรรมของศูนย์ฯ เพื่อรวบรวมข้อมูลของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง ดำเนินการผลิตนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ให้แก่ศูนย์ฯ ซึ่งจากการสำรวจความต้องการพบว่า ทางศูนย์ฯ ต้องการสื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจประเภทแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์

ผู้วิจัยจึงได้คัดสรรข้อมูลที่ได้นำมาดำเนินการออกแบบแผนพับ และใช้แบบสอบถาม สํารวจและประเมินความคิดเห็นของ คณะกรรมการและชาวบ้านผู้เกี่ยวข้องเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลงานที่สร้างสรรค์ออกมา เพื่อต้องการให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ร่วม แสดงความคิดเห็นในการจัดทำสื่อของชุมชนภายใต้โครงการวิจัยดังกล่าว

คำสำคัญ: นวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์, การมีส่วนร่วม, การประชาสัมพันธ์

บทนำ

วัดป่ายาง ต.ท่าวีว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช เป็นวัดที่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เน้นหลักการใช้ชีวิตอยู่แบบธรรมชาติและตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมผสมผสานหลักธรรมคำสั่งสอนให้เข้าถึงชาวบ้านในพื้นที่

พระสุวรรณ คเวสโก ได้พัฒนาวัดป่ายางเป็นศูนย์ศึกษา และเรียนรู้ให้กับเกษตรกรในหมู่บ้าน จังหวัด นครศรีธรรมราชและจังหวัดใกล้เคียง ภายใต้ชื่อ “ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง” โดยมีศูนย์ทั้งหมดถึง 6 ฐานด้วยกัน ได้แก่ ฐานร้านค้า ฐานโรงปุ๋ย ฐานแปลงเกษตร ฐานโรงน้ำ ฐานฝึกรบกรมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ซึ่งทุกฐานจะมีวิทยากรถ่ายทอดความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ตลอดจนมีการเผยแพร่หลักธรรมให้สอดคล้องกับยุคปัจจุบันทุก ครั้ง

การดำเนินการของศูนย์ฯ มีความเป็นรูปธรรมและประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะนอกเหนือจากการปลูกฝังการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง การเลี้ยงตัวเองในชุมชนแล้ว ยังเกิดการสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน ตลอดจนมีการถ่ายทอดความรู้ เกิดเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งมากขึ้นด้วย

ดังนั้น การนำองค์ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินการของชุมชน ภายใต้ “ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง” มาถ่ายทอดแก่สาธารณชนจึงมีความสำคัญ ทั้งนี้ เพื่อที่จะนำองค์ความรู้จากสื่อบุคคล ไม่ว่าจะ เป็น ผู้นำชุมชน กรรมการประจำศูนย์ฯ และชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ของศูนย์ฯ เผยแพร่สู่กลุ่มคนภายนอกที่สนใจ ผ่านทางการใช้ช่องทางการสื่อสาร อันได้แก่ สื่อประชาสัมพันธ์

ช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าว คือ การสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งถือเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ประเภทหนึ่ง ที่สามารถให้รายละเอียด และมีความมั่นคงถาวร ตลอดจนสะดวกต่อการใช้งาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ข้อมูลเชิงประจักษ์แก่ผู้รับสารทั่วไป

สรรเสริญ เกริกอิทธิพล (2543) ให้ความเห็นว่ สิ่งพิมพ์ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง ควบคู่มากับการพัฒนาการของมนุษยชาติ และจัดเป็นสื่อมวลชนประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญมาตลอดนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในการถ่ายทอดความรู้วิชาการ และเพื่อการติดต่อสื่อสารสำหรับมนุษยชาติ สอดคล้องกับ พงนิ พลสิทธิ์ (2536; สรรเสริญ เกริกอิทธิพล, 2543) สรุปความเป็นมาและความสำคัญของสิ่งพิมพ์ ว่า “สิ่งพิมพ์” นับเป็นวัสดุที่แสดงถึงพัฒนาการความเจริญก้าวหน้าทางด้านสติปัญญาของมนุษย์ ความคิด จินตนาการ เจตคติ ความฝัน ชีวิต วัฒนธรรม สังคม เหตุการณ์ เรื่องราวต่างๆ ของมนุษย์แต่ละยุคสมัย สามารถเก็บรักษาสืบทอดจากชนรุ่นหนึ่ง ไปสู่ชนรุ่นหลัง ความคิดในเรื่องการพิมพ์นี้ นอกเหนือจากเพื่อเป็นเครื่องมือในการบันทึกความคิด จินตนาการ ความรู้ และ เหตุการณ์ต่างๆ แล้ว ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าชนชาติต่างๆ ในโลกนี้ ล้วนมีความพยายามที่จะพัฒนาความคิดของตนให้เจริญก้าวหน้าทันสมัยอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น ความคิดในเรื่องการพิมพ์ มีจุดประสงค์เริ่มแรก ก็คงเพื่อให้มีการแพร่หลายเรื่องความคิด ความรู้

ไปสู่ชนรุ่นหลัง และเพื่อให้มีหลายๆ สำเนาจะได้เก็บรักษาให้คงอยู่ได้นานปี ในยุคปัจจุบันชนรุ่นหลังได้สานต่อความคิดเรื่องการพิมพ์ จนกระทั่งกลายเป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัยและซับซ้อน สามารถผลิตสิ่งพิมพ์ได้หลากหลายชนิดตอบสนองวัตถุประสงค์ของมนุษยชาติได้กว้างขวาง

คณะผู้วิจัยจึงต้องการจะศึกษาองค์ความรู้จากการจัดตั้งศูนย์ฯ และแนวทางปฏิบัติกิจกรรมที่ผ่านมา โดยการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ถักนทกรเป็นสารสนเทศในการจัดทำนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ ที่สามารถรวบรวมข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในการนำไปใช้เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ ตลอดจนถ่ายทอดองค์ความรู้ เกี่ยวกับศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายางเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยเฉพาะชาวบ้านและเยาวชนในพื้นที่ ให้มีความตระหนักถึงความสำคัญและต่อยอดพัฒนาศูนย์กลางกิจกรรมฯ แห่งนี้ ให้มีความยั่งยืน ดำเนินการตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) เนื่องจากต้องการศึกษาหาข้อมูลเชิงลึกและข้อมูลรอบด้านของการดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ จากเอกสารที่เกี่ยวข้องและจากบุคคลผู้ที่สามารถให้ข้อมูลสารสนเทศที่ถูกต้อง ชัดเจน นำมาใช้ประกอบการสร้างสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อใช้ในการประชาสัมพันธ์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน การดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพจึงเหมาะสมที่สุด ประกอบด้วยวิธีวิจัยหลัก 4 วิธี คือ

1) วิเคราะห์เนื้อหาเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Content analysis)

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายางในที่นี้ ได้แก่ เนื้อหาจากเอกสาร หนังสือ สื่อต่างๆ ที่ทางศูนย์ฯ ผลิตขึ้น หรือนำมาใช้ในการประชาสัมพันธ์ศูนย์ฯ ทั้งนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมของประวัติความเป็นมา พัฒนาการการก่อตั้งศูนย์ฯ ตั้งแต่เริ่มจนถึงปัจจุบัน นำมาประกอบการจัดทำเป็นข้อมูลในสื่อสิ่งพิมพ์ที่จะจัดทำขึ้น

2) สัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview)

ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าอาวาส คณะกรรมการของศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง ชาวบ้านแกนนำ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องกับกิจการของศูนย์ฯ เพื่อให้เห็นมุมมอง แนวคิด ประเด็นที่น่าสนใจ นำมาประกอบการสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ภายใต้การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

3) แบบสอบถาม (Questionnaire)

เพื่อสอบถามความคิดเห็นของคณะกรรมการและชาวบ้านผู้เกี่ยวข้องเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลงานการออกแบบนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ของศูนย์ฯ ทั้งนี้ เพื่อต้องการให้ผู้มีส่วนร่วมได้แสดงความคิดเห็นมากที่สุด และเป็นไปตามวัตถุประสงค์หลักของการดำเนินการวิจัย

4) สังเกตการณ์ (Observation)

เพื่อสังเกต พิจารณากิจกรรมที่ดำเนินภายในศูนย์ฯ นำข้อมูลมาประกอบกับข้อมูลจากการวิเคราะห์เนื้อหาเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคล จะทำให้ได้ข้อมูลในการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ที่รอบด้านและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยได้สร้างตารางการเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่แต่ละครั้ง โดยทั้งนี้ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ตลอดจน ข้อมูลจากการสังเกตการณ์จะจัดเก็บรวบรวมในตารางดังกล่าว โดยแบ่งประเด็นย่อยเป็น 4 ประเด็น

1) แหล่งข้อมูล จากการสัมภาษณ์

- 2) ข้อมูลที่ได้ ทั้งจากการสัมภาษณ์และการสังเกต รวมทั้งจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 3) แนวทางการดำเนินการวิจัย เพื่อเป็นกรอบและแนวทางในการดำเนินการวิจัยต่อไปของผู้วิจัย
- 4) ข้อสังเกต ในการลงพื้นที่แต่ละครั้ง จะมีข้อสังเกต เพื่อเป็นประเด็นในการเห็นข้อบกพร่องหรือสิ่งที่ควรดำเนินการ อันจะเป็นประโยชน์ในการดำเนินการวิจัยในครั้งต่อไป

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำแบบสอบถาม ซึ่งเป็นเครื่องมือวิจัยที่สร้างมาภายหลังการดำเนินการวิจัย เนื่องจากผู้วิจัยวิเคราะห์สถานการณ์แล้วเห็นว่า การดำเนินการวิจัยโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้ผู้เกี่ยวข้องแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ การใช้แบบสอบถาม จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ช่วยให้กลุ่มตัวอย่างได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ และสามารถนำมาประกอบการออกแบบนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ในการลงพื้นที่แต่ละครั้ง ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูล โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลเพื่อให้ง่ายและสะดวกในการเก็บข้อมูลแต่ละครั้ง และได้เห็นแนวทางในการดำเนินการวิจัยชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังได้ข้อสังเกตจากการวิจัย นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนวิธีดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

สำหรับแบบสอบถาม เป็นเครื่องมือเพื่อใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นของผู้รับสารที่เป็นคณะกรรมการของศูนย์ฯ หรือชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง ที่มีต่อนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ที่ผู้วิจัยออกแบบ โดยเน้นให้ผู้ตอบแบบสอบถามได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ เพื่อจะได้นำข้อมูลเหล่านั้น ไปพัฒนาปรับปรุงผลงานให้เป็นไปตามความต้องการของคณะกรรมการศูนย์ฯ และชาวบ้านต่อไป

ผลการวิจัย

ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การสรุปองค์ความรู้และแนวทางการปฏิบัติงานของศูนย์ศึกษาศิลปกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง และการหาแนวทางสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ศูนย์ฯ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงสรุปผลการวิจัยออกเป็น 2 ส่วน ได้ดังนี้

ส่วนที่ 1 องค์ความรู้และแนวทางการปฏิบัติงานศูนย์ศึกษาศิลปกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องของศูนย์ฯ และจากการสัมภาษณ์ท่านสุวรรณ คเวสโก เจ้าอาวาสวัดป่ายาง ผู้ก่อตั้งศูนย์ฯ ได้ความว่า ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมธรรมชาติ วัดป่ายาง ต.ท่าจั่ว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช มีจุดเริ่มต้นและดำเนินกิจการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการให้คนไทย มีความเป็นอยู่ที่พออยู่พอใช้ ไม่ฟุ้งเฟ้อ และสามารถที่จะใช้ชีวิตอยู่กับชุมชนได้อย่างมีความสุข

ท่านสุวรรณเล็งเห็นปัญหาความยากจนในสังคมทุนนิยมของสภาพสังคมปัจจุบัน ดังนั้น เมื่อท่านได้รับตำแหน่งรักษาการเจ้าอาวาสในปี 2540 ท่านเห็นว่าการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์น่าจะเป็นประโยชน์แก่ชาวบ้าน จึงหาแนวทางตั้งเป็นกองทุนเมตตาขึ้น ซึ่งท่านได้จัดตั้งขึ้นพร้อมกับระเบียบและแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน

ปี 2541 ท่านได้มีโอกาสเข้าร่วมสัมมนาพระนักพัฒนาทั่วทั้งประเทศ จึงได้แนวทางตั้งกลุ่มสัจจะอย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2542 นับเป็นวันเริ่มทำการครั้งแรก และกำหนดให้วันที่ 25 ของทุกเดือนเป็นวันทำการตลอดมา

สำหรับกิจการอื่นๆ ของศูนย์นั้น ปี 2543 ท่านได้พาพระรูปอื่นและชาวบ้าน ไปดูงานที่จังหวัดตราดเรื่อง กลุ่มสัจจะและเรื่องการทำปุ๋ยด้วยจุลินทรีย์ แล้วกลับมาทำจุลินทรีย์ใช้กันในหมู่สมาชิกและบุคคลที่สนใจ และมีเครือข่ายที่เกิดขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน และได้ตั้งโรงปุ๋ยปั้นเม็ดตราดออกจำหน่ายขึ้นเมื่อปี 2546

ปี 2549 ได้เข้าร่วมผลักดันเรื่องเกษตรอินทรีย์ เป็นวาระแห่งชาติร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ และ อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร ในชุดของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ต่อมาปี 2550 อ.วิวัฒน์ ได้รวบรวมศูนย์ฝึกเพื่อเผยแพร่เรื่องเกษตรอินทรีย์ ซึ่งวัดป่ายางก็เป็น 1 ใน 9 ศูนย์ โดยตั้งชื่อว่าศูนย์กสิกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง ทำการฝึกอบรมโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) จากสหกรณ์ และหน่วยงานอื่นๆ ภายใต้มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ

แนวทางการปฏิบัติงานและการถ่ายทอด ทางศูนย์ฯ เปิดโอกาสให้ผู้สนใจทั่วไป ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนเข้ารับการอบรมโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยเมื่อได้รับการติดต่อมาจากผู้สนใจ จะมีการเตรียมวิทยากร ซึ่งเป็นคณะกรรมการของศูนย์ฯ คอยสาธิต ดำเนินการอบรมให้อย่างใกล้ชิด โดยศูนย์ฯ มีกิจกรรม ดังต่อไปนี้

- การผลิตดินระเบิด (หัวเชื้อจุลินทรีย์)
- การผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์จากพืช
- การผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์จากเศษสัตว์
- การผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์สูตรไล่แมลง
- การผลิตน้ำหมักจุลินทรีย์สูตรฮอร์โมน
- การผลิตปุ๋ยหมักแห้งประสิทธิภาพวัดป่ายาง
- การผลิตเกลือสปาขัดผิว (เพื่อสุขภาพผิวที่ดีของคุณ)
- การทำสบู่สมุนไพรต่างๆ
- การผลิตน้ำยาอเนกประสงค์ (ประโยชน์สูง ประหยัดสุด)
- การเพาะถั่วงอกไร้สารพิษ
- วิธีผลิตถ่านสำหรับชนบทด้วยถ่านน้ำมัน 200 ลิตร และการเก็บน้ำส้มควันไม้
- การผลิตสูตรน้ำมันมะพร้าวสกัดเย็น
- การผลิตแก๊สชีวภาพ
- การผลิตไบโอดีเซล
- การทำสบู่สมุนไพรและการผลิตผลิตภัณฑ์จากสบู่สมุนไพร

ซึ่งนอกจากจะถ่ายทอดความรู้ โดยผ่านการสาธิตและอบรมแล้ว ยังมีสถานที่จัดจำหน่าย เป็นสหกรณ์ร้านค้าของศูนย์ฯ เพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติให้แก่ผู้สนใจโดยไม่หวังผลกำไร

และไร้สารพิษที่เป็นอันตรายต่อร่างกายด้วย

จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการและชาวบ้านที่เข้ามาช่วยกิจการของศูนย์ฯ กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า มาทำงานที่ศูนย์ฯ ด้วยใจรัก เนื่องจากเห็นถึงความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง การรักท้องถิ่น ชุมชน ถิ่นที่อยู่ของตัวเอง นอกจากนี้ การทำงานที่ศูนย์ฯ ยังสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว เนื่องจากที่นี่จะมีสหกรณ์ร้านค้า ขายสินค้าของศูนย์ฯ ให้แก่ผู้เข้ามาเยี่ยมชม เข้ารับการฝึกอบรม และเครือข่ายที่มาศึกษาดูงาน ซึ่งมีเข้ามาต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ยังสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน และคณะกรรมการและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องยังมีโอกาสเดินทางไปดูงาน ณ สถานที่อื่นๆ ด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดเครือข่ายที่เข้มแข็งต่อไป

อย่างไรก็ตาม ปัญหาหนึ่งที่ชาวบ้านสะท้อนออกมามากๆ กัน คือ ความต้องการรักษา สืบทอดกิจการของศูนย์ให้แก่เยาวชนในพื้นที่ เนื่องจากขณะนี้ ยังขาดความสนใจจากเยาวชนที่จะเข้ามาศึกษาและสืบทอดกิจการของศูนย์ฯ ต่อไป

ส่วนที่ 2 แนวทางการสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวิถึป่ายาง เพื่อจัดทำเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

การวิจัย เรื่องการสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อการประชาสัมพันธ์ ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ วิถึป่ายาง ต.ท่าวีว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช ดำเนินการวิจัยโดยยึดหลักการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก

เริ่มจากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นโดยการสอบถามท่านสุวรรณ คเวสโก ผู้ริเริ่มและก่อตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวิถึป่ายาง คณะกรรมการ และชาวบ้านบางส่วนที่มีส่วนร่วมกับกิจกรรมของศูนย์ฯ สรุปได้ว่า นวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ที่ทางศูนย์ฯ ต้องการผลิตและเผยแพร่ ได้แก่ “แผ่นพับประชาสัมพันธ์” ซึ่งเป็นสื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจ ที่มีจุดมุ่งหมายเฉพาะในการผลิตและจัดพิมพ์เผยแพร่ ในที่นี้ คือ ความต้องการประชาสัมพันธ์แนะนำศูนย์ฯ ให้เป็นที่รู้จักในภาพรวมคร่าวๆ แก่ผู้เข้ามาใช้บริการหรือผู้สนใจทั่วไป

ต่อมา เมื่อคำนึงถึงการนำไปใช้งาน และงบประมาณที่ใช้ในขั้นตอนการผลิตภายใต้โครงการวิจัย พบว่า ควรจัดทำตามรูปแบบงานพิมพ์ที่มีลักษณะพับทบไปมาตั้งแต่ 2 ทบขึ้นไป โดยใช้พื้นที่หน้า-หลังของกระดาษเท่านั้น ไม่มีการเย็บเล่ม และมีขนาด A4

เมื่อได้นวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ที่จะผลิตแล้ว ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยได้ออกแบบแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์ศูนย์ฯ และสร้างแบบสอบถามประเมินความพึงพอใจเกี่ยวกับแผ่นพับ เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องกับศูนย์ฯ ได้แสดงความคิดเห็น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วม และนำข้อเสนอแนะมาพัฒนาผลงานให้ตรงกับความต้องการของศูนย์ฯ มากที่สุด โดยผู้วิจัยขออภิปรายผลแบ่งเป็น 2 ประเด็น นั่นคือ แนวทางการสร้างนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ (แผ่นพับ) ด้านเนื้อหา และด้านการออกแบบ

การอภิปรายผล

แนวทางการจัดทำแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์ ด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยใช้แนวคิดการสื่อสารชุมชน ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบสองทาง โดยเน้นการค้นคว้าหาข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้องกับการกิจการของศูนย์ฯ จากการสอบถามข้อมูล โดยเนื้อหาหลักที่ได้มาจัดทำแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์นั้น ได้แก่ ข้อมูลที่ศูนย์ฯ ได้มีการรวบรวมไว้ก่อนหน้านี้ ข้อมูลรองลงมา คือ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ท่านสุวรรณ เจ้าอาวาสวิถึป่ายางและผู้ก่อตั้งศูนย์ฯ และชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการออกแบบเนื้อหาโดยนำเนื้อหาที่ได้รับจากศูนย์ฯ มากลั่นกรอง คัดเลือกปรับแต่ง เพิ่มเติม และสร้างสรรค์ใหม่ ผู้วิจัยได้นำกลับไปให้ทางศูนย์ฯ ตรวจสอบ โดยใช้การสัมภาษณ์และแบบสอบถามในการให้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแผ่นพับที่ผู้วิจัยได้ออกแบบทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ เพื่อต้องการเน้นให้ชาวบ้านเกิดการมีส่วนร่วม สามารถแสดงความคิดเห็นออกมามากที่สุด สอดคล้องกับ

“กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Communication) โดยเฉพาะการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในระบบการสื่อสาร ทั้งการคิด ไปจนกระทั่งการผลิต การจัดการในกระบวนการต่างๆ ทุกขั้นตอน และการจัดการด้วยตนเอง (Self-Management) ซึ่งเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุด ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน กำหนดแสดงความคิดเห็น แต่ผู้วิจัยเป็นผู้ลงมือผลิตสื่อ ชุมชนมิได้ผลิตสื่อด้วยตนเอง

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์ถึงระดับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชน ซึ่ง กาญจนา แก้วเทพ (2543, 57-59) กำหนดไว้ 3 ระดับ คือ ผู้รับสาร, ผู้ผลิต และผู้กำหนดนโยบาย การวิจัยครั้งนี้ จึงได้ผลเป็นไปตามที่กาญจนา กล่าวไว้ว่า ในระดับของผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต ก็อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม จนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคนเท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

สำหรับในการออกแบบเนื้อหาภายในแผ่นพับประชาสัมพันธ์ ผู้วิจัยคำนึงถึงหลักการออกแบบเนื้อหาหรือข้อความ ตามหลักการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ ของคณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสื่อสิ่งพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2547) ดังนี้

1) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานเฉพาะกิจ คือ เป็นเนื้อหาสาระที่เลือกสรรแล้ว โดยจากข้อมูลที่ได้จากศูนย์ฯ และจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำเนื้อหาามาแบ่งเป็นประเด็นนำเสนอ ได้แก่ จุดเริ่มต้น เป้าหมายหลัก บทบาทสำคัญ บทเรียนที่ผู้สนใจสามารถฝึกปฏิบัติและฝึกรอบมบทเรียนจากธรรมชาติทำใช้ในครัวเรือน เส้นทางเดินทาง และที่อยู่ของศูนย์ฯ

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาที่คัดสรร มีความพอดีๆ ไม่มากไม่น้อยเกินไป มีพื้นที่สำหรับภาพประกอบเพื่อพักสายตาผู้อ่าน โดยคำนึงถึงกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คนทั่วไป ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ฉะนั้นจะต้องมีเนื้อหาไม่ละเอียดจนเกินไป และสามารถดึงดูดความสนใจทุกเพศ ทุกวัย ได้เป็นอย่างดี

2) เลือกประเด็นที่สอดคล้องกับกระแสความสนใจของสังคม เป็นการสร้างความสนใจ กรณีนี้ ผู้วิจัยได้สร้างสรรค์คำ เพื่อเป็นลักษณะคำขวัญของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง ที่แสดงถึงการเข้าถึงและส่งเสริมหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของการก่อตั้งศูนย์ฯ แห่งนี้ ไว้ว่า “ที่พึ่งของชุมชน ผู้วิถีธรรม ปรับการใช้ชีวิตให้พอเพียง” นอกจากนี้ ส่วนท้ายของแผ่นพับ ผู้วิจัยได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับเกร็ดความรู้ในการจัดทำผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติต่างๆ เพื่อทำใช้ในครัวเรือน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้รับสาร สามารถเก็บแผ่นพับนี้ไว้ใช้งานได้จริง และมีคุณค่าในการเก็บรักษามากยิ่งขึ้น

3) ผู้วิจัยพยายามเขียนให้ถูกต้องตามหลักการเขียนที่ดี เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย โดยจะต้องมีการกำหนดรูปแบบการเขียน ลำดับความ และหัวข้อเรื่องให้สอดคล้องกับความสนใจ และเนื้อหาสาระที่ต้องการเน้นหรือเป็นความสำคัญ ทั้งนี้ การออกแบบเนื้อหาแผ่นพับประชาสัมพันธ์ ได้เลือกใช้คำที่เข้าใจง่าย เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายมีความหลากหลายทั้งเพศและวัย และคำนึงการเขียนที่ทำให้ผู้อ่านสนใจอ่านอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

4) เลือกใช้ตัวหนาในเชิงสร้างสรรค์และโน้มน้าว การผลิตสื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจก็เพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีเห็นด้วย และสนับสนุน โครงการและงานเฉพาะกิจ ดังนั้น ต้องใช้ตัวหนาในการเขียนในเชิงสร้างสรรค์และโน้มน้าวให้มาก โดยในที่นี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงคำพูดของท่านสุวธรรม คเวสโก ผู้ก่อตั้งศูนย์ฯ ที่ว่า “บทบาทของวัดไม่ได้เป็น

เพียงแค่สถานที่ศึกษาธรรมะ หรือสืบทอดพระศาสนา แต่ควรมีบทบาทช่วยเหลือประชาชนส่วนใหญ่” เพื่อให้เห็นว่าศูนย์ฯ ดังกล่าวมีบทบาทช่วยเหลือประชาชนมากกว่าการเป็นแค่สถานที่สำคัญทางศาสนาเท่านั้น โดยได้นำเสนอไว้ด้านหน้าของแผ่นพับ เพื่อให้มีความน่าสนใจและสะดวกมากขึ้น

5) เนื้อหาจะต้องมีรายละเอียด เป็นรายละเอียดทั่วไป ที่มีหลักฐานที่สนับสนุนข้อความรู้ หรือเนื้อหาสาระให้มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น รายละเอียดที่ผู้วิจัยนำเสนอ เน้นการนำเสนอแบบง่าย ๆ พอเข้าใจ ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ ทั้งนี้ เพราะปัญหาความจำกัดของพื้นที่กระดาษ

สำหรับกระบวนการยอมรับนวัตกรรมนั้น ผู้วิจัยได้คำนึงตามหลักของ Everett M. Rogers (1983; สุรัชตราดา, 2550) ซึ่งเริ่มต้นจากการรับรู้ (Knowledge) ที่เผยแพร่ออกมาทางช่องทางการสื่อสารต่างๆ จากนั้นก็จะเกิดการจูงใจ (Persuasion) ซึ่งจะเอื้อต่อการตัดสินใจ (Decision)ว่าจะยอมรับนวัตกรรมนั้นๆ หรือไม่ ซึ่งการยอมรับนวัตกรรมนั้น จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการนำนวัตกรรมไปใช้ (Implementation) และหลังจากนั้นก็จะมีกระบวนการยืนยัน (Confirmation) จากนวัตกรรมที่เรานำเอาไปใช้เพื่อยืนยันให้มั่นใจว่านวัตกรรมนั้น มีผลดีเกิดขึ้นกับตนเองจริง เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์ โดยคำนึงถึงกระบวนการยอมรับนวัตกรรมดังกล่าวด้วย โดยเริ่มจากการทำให้ผู้รับสารเกิดการรับรู้ เกิดแรงจูงใจ เพื่อให้เกิดการตัดสินใจยอมรับสื่อ ซึ่งหากเกิดการยอมรับก็จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไป

แนวทางการจัดทำแผ่นพับเพื่อการประชาสัมพันธ์ ด้านการออกแบบ

การออกแบบนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ชิ้นนี้ เน้นการออกแบบเพื่อนำเสนอกิจกรรมที่ศูนย์ฯ ได้ทำตลอดระยะเวลาที่ก่อตั้ง ทางศูนย์ฯ เน้นการสอนให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ทราบถึงขั้นตอนการใช้ธรรมชาติในการดำเนินชีวิต หาประโยชน์จากธรรมชาติ และช่วยให้ธรรมชาติสร้างองค์ความรู้ให้กับคนในชุมชนและผู้ที่ใช้รับการอบรม

ดังนั้น การออกแบบในครั้งนี้ใช้หลักการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ผู้ที่รับข้อมูลได้ทราบถึงแนวทางการดำเนินงานของศูนย์ฯ แห่งนี้ กล่าวคือ หลักในการออกแบบตามแนวคิดนี้ใช้การออกแบบโดยให้ได้ผลลัพธ์ที่มีทั้งประโยชน์ใช้สอยและสุนทรียภาพ การออกแบบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบสิ่งพิมพ์จัดเป็นการออกแบบสื่อสารในเชิงทัศนยะ (Visual communication) เป็นการออกแบบโดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อเป็นการสื่อสารข้อมูลผ่านผลงานการออกแบบ ให้ผู้อื่นสามารถรับรู้ได้ผ่านการมองเห็นด้วยสายตา ไม่ได้หมายถึงเป็นการออกแบบเพื่อบรรจุเนื้อหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นการออกแบบที่สะท้อนความคิดรวบยอด (Concept) ของเนื้อหารวมทั้งบุคลิกภาพ (Personality) หรือภาพลักษณ์อันเป็นเอกลักษณ์ (Identity) ของเนื้อหานั้นๆ ด้วย

ดังนั้น การออกแบบจึงต้องเริ่มด้วยการที่ผู้วิจัยจะต้องพยายามทำความเข้าใจเนื้อหา แล้วสกัดเอาความคิดรวบยอดที่เปรียบเสมือนหัวใจหลักของเนื้อหาทั้งหมดออกมาให้ได้ จากนั้นจึงสกัดบุคลิกภาพของเนื้อหาอันเปรียบเสมือนลักษณะท่าทางภายนอกที่ห่อหุ้มหัวใจอยู่ออกมา แม้กระทั่งการเลือกสีที่ใช้ในแผ่นพับผู้วิจัยมีเจตนาที่จะใช้โทนสีเขียวตองอ่อนและสีน้ำตาลเป็นโทนสีหลัก เพื่อสื่อความหมายของสิ่งที่ศูนย์ฯ ต้องการจะสื่อ กล่าวคือการใช้ธรรมชาติมาเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิต สีเขียวแทนสีของใบไม้ ต้นหญ้า ส่วนสีน้ำตาลสื่อถึงลำต้น หรือความมั่นคงที่ยั่งยืน

ในส่วนแนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมได้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญสำหรับการออกแบบในครั้งนี้ เพราะนวัตกรรมเป็นแนวความคิดที่ปัจเจกบุคคลรับรู้ว่าเป็นสิ่งใหม่หรือแนวความคิดใหม่ๆ โดยได้แบ่งโครงสร้างการยอมรับนวัตกรรมออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก คือ สิ่งที่มีอยู่เดิม ส่วนที่สอง คือ ส่วนกระบวนการ และส่วนสุดท้ายคือ ผลที่ตามมา

ส่วนแรก สิ่งที่มีอยู่เดิม เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนการเผยแพร่วัตกรรม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะของบุคคล ได้แก่ ค่านิยม ทศนคติ ความเชื่อ สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น อายุ ระดับการศึกษา อาชีพและรายได้ เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะมีผลต่อการก่อให้เกิดความแตกต่างในการตัดสินใจยอมรับและไม่ยอมรับลักษณะที่สอง การรับรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ที่มีผลต่อความไวในการรับเป็นสิ่งจูงใจที่สำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็อาจเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับด้วย

ส่วนที่สอง คือ กระบวนการ ส่วนนี้เป็นส่วนที่กล่าวถึงการพัฒนาด้านความคิดตั้งแต่บุคคลได้รับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม สนใจศึกษา ประเมินค่า ทำการทดลองจนถึงการยอมรับ ทั้งนี้มีสิ่งสำคัญที่ช่วยกระตุ้นให้กระบวนการนี้ดำเนินไปได้อย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพหรือยับยั้งให้ช้าลง และมีผลในทางตรงกันข้าม มีหลายปัจจัย เช่น ลักษณะของบุคคล ดังที่กล่าวมาแล้วในส่วนแรก หรือการเผยแพร่วัตกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับแหล่งความรู้ การติดต่อสื่อสาร การรับข่าวสาร หรือการรับรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะของนวัตกรรม ในขั้นตอนนี้บุคคลจะมีการนำนวัตกรรมไปทดลองใช้ และผลการทดลองก็จะนำไปสู่การตัดสินใจ ซึ่งอาจจะทำให้บุคคลยืนยันการตัดสินใจเดิม หรืออาจเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจก็ได้

ส่วนสุดท้าย คือ ผลที่ตามมา ได้แก่ การยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรม หลังจากช่วงนี้ไปแล้ว บุคคลยังคงมีการแสวงหาข้อมูลต่อไปอีก และอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงจากการยอมรับ เป็นการเลิกการยอมรับหรือเปลี่ยนจากไม่ยอมรับ เป็นยอมรับก็ได้ หรืออาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นเลย คือ ยังคงมีการกระทำต่อเนื่องอย่างเดิมอยู่ หากผลที่ตามมาเป็นการยอมรับนวัตกรรม ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นกับพฤติกรรมของผู้รับนวัตกรรม หรือเกิดขึ้นกับชุมชน หรือสังคมที่ผู้รับนวัตกรรมนั้นอาศัยอยู่ลักษณะการเปลี่ยนแปลงนั้นขึ้นอยู่กับนวัตกรรมที่ยอมรับ

ดังนั้น การออกแบบในครั้งนี้แม้ว่าจะเป็นการออกแบบโดยอาศัยการลงพื้นที่ดูงานและนำแนวคิดที่ศึกษา มาใช้ในการออกแบบ แต่งานออกแบบชิ้นนี้ถือเป็นนวัตกรรมชิ้นสำคัญที่ช่วยให้ชุมชน โดยนวัตกรรมสื่อสิ่งพิมพ์ชิ้นนี้ไม่ได้เกิดจากการตัดสินใจหรือออกแบบจากใครคนใดคนหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการร่วมมือประสานความคิดเพื่อนำเสนอสารออกไปให้แก่ผู้รับสาร รวมถึงผู้ที่ได้รับข้อมูลในสิ่งพิมพ์ชิ้นนี้เรียนรู้และรับประโยชน์อย่างเต็มเปี่ยม ตลอดจนนำความรู้ที่ได้รับจากสิ่งพิมพ์แผ่นพับชิ้นนี้ไปใช้ประโยชน์ในลำดับต่อไป

กล่าวโดยสรุปการออกแบบและผลิตต้องอาศัยหลักในการคิดและสร้างความหมายผ่านทางชิ้นงานที่ได้ ออกแบบ การออกแบบสิ่งพิมพ์ต้องไม่ใช่การออกแบบโดยออกแบบตามอารมณ์เพียงอย่างเดียว ดังนั้น งานออกแบบจึงไม่ใช่งานศิลปะเพียงอย่างเดียวหากแต่งงานออกแบบจำเป็นต้องเป็นคำราหรือหนังสือที่ให้ความรู้ควบคู่กับงานศิลปะด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง/บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. 2543. สื่อเพื่อชุมชน: การประมวลองค์ความรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสื่อสิ่งพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2547. เอกสารการสอนชุดวิชาการเขียนเพื่อการประชาสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เจ้าหน้าที่ดูแลด้านสื่อของศูนย์ฯ สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2555, 28 กันยายน 2555 และ 14 ตุลาคม 2555
- เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ และชาวบ้านจำนวน 4 คน สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2555
- ผู้นำพิธีทางศาสนาของวัดป่ายาง สัมภาษณ์ 13 กรกฎาคม 2555
- พระสุวรรณ คเวสโก สัมภาษณ์ 13 กรกฎาคม 2555
- ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง. คู่มือศูนย์กิจกรรมธรรมชาติวัดป่ายาง.
- สรรเสริญ เกริกอิทธิพล. 2543. ลักษณะที่พึงประสงค์ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่ใช้สื่อภายในตามความคิดเห็นของพนักงานบริษัท ไอทีวี จำกัด (มหาชน). วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรบัณฑิต (เทคโนโลยีการศึกษา) คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุรัชตา ราคา. 2551. กระบวนการสื่อสารกับเยาวชนของเครือข่ายครูนักธรรมรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่. วารสารนิเทศศาสตร์ 26(3): 72.